

Данило Трбојевић¹Докторанд на Одељењу за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду

АНАЛИЗА ПОЗИТИВНОГ И НЕГАТИВНОГ ОДНОСА ПРЕМА ЕКОНОМСКОМ ПОТЕНЦИЈАЛУ ГЕОГРАФСКЕ, ИСТОРИЈСКЕ И ИДЕНТИТЕТСКЕ ПОВЕЗАНОСТИ СА МОТИВОМ ВАМПИРА У СРБИЈИ

Апстракт: Сведоци смо светски раширеног феномена експлатације не само лика "Грофа Дракуле" већ и мотива вампиризма уопште како у популарној књижевности и кинематографији тако и кроз музејске или туристичке туре. Постоје делови света који у контексту "вамписког" туризма предњаче у екскузивности понуде будући да су културно и географски повезани са веовањима у вампире или су чак локални вампири кроз историју постајали светски познати. Поред Румуније која је одавно комерцијализовала свог Дракулу, Србија има велики потенцијал да оствари посебно атрактивну понуду вампирске туре. Наиме, Србија је земља у којој не само да постоји традиција веровања у вампире готово хиљаду година, већ је западни књижевни а касније и филмски вампир (укључујући и Стокерова Дракулу), настао управо захваљујући забележеним случајевима вампиризма у Србији 18. века. Овај рад се бави управо начином на који различите интересне групе приступају идеји о комерцијализацији како национално популарних тако и светски познатих вампира у Србији. У раду је анализиран негативан, односно позитиван став према коришћењу мотива "локалног вампира", који су становници и представници три села и једног града износили у медијима. Анализа ових иницијатива обухвата спор Ваљева и Зарожја око права на коришћење "Саве Савановића" као свог, односно став села Кисилево и Медвеђа која покушавају да избришу "локалне вампире" из колективног сећања и идентитета села. У оба случаја, позитивног или негативног става према идентитетској вези са "локалним вампиром" покушавам да схватим утицај социо – економског контекста и миграција на став и иницијативе које ова места заступају.

Кључне речи: Дракулијански туризам, вампирски туризам, Сава Савановић, Петар Благојевић, Арнаут Павле, Зарожје, Кисилево, Медвеђа, идентитет, економија

¹ epika_epika@yahoo.com

"Дракулијански", или општије, "вампирски" туризам је данас један од најуноснијих облика ове привредне гране на Балкану. Чињеница да је земиљиште на ком се налази замак грофа Дракуле (замак Бран) међу 10 најскупљих плацева на свету² довољно говори о трагу који је оставио најпознатији од свих вампира на глобалном нивоу, посебно у области културе страха. Поред поменутог културног наслеђа, цена Дракулине куће такође наговештава и економски потенцијал свега што се може довести у везу са овим "великаном страве". Своју вредност ово, и друга места, укључена у "дракулијанску туру" а повезана са ликом грофа Дракуле, дугују управо популарности овог, на првом месту глобално познатог књижевног али и историјског лика. Седамдесетих година прошлог века, амерички туристи похрлили су у Румунију како би се упознали са поднебљем у које је смештена радња култног дела вампирске књижевности – "Дракула", аутора Брама Стокера. Данас је постало јасно да овај тип туризма, иако потенцијално уносан у економском смислу, ипак са собом носи и негативну страну. Наиме, како ће бити јасно и из овог рада, сукобљавају се друштвена идентификација и економски просперитет.

"Вампирски туризам" би, дакле, представљао ширу одредницу у односу на дракулијански туризам будући да вампирски туризам подразумева туризам инспирисан како вампирима из популарне културе (попут Дракуле кога је, захваљујући књижевности или филму, као најпознатијег вампира препознао цео свет), тако и случајевима "правог" вампиризма (историјским догађајима у којима је мотив вампира, или вампиризма, био централни). Истини за вољу, један је Стокеров "Дракула" – најпознатији вампир на свету, док су на глобалном тржишту страве и ужаса Полидоријев, Метисонов или Глишићев вампир, слободно говорећи, "друга лига". У том смислу, ретко се која држава може похвалити културом која обухвата вековно присуство веровања у вампире, развијену вампирску књижевност или светски познате "вампире" који су утицали на стварање свеприсутне фасцинације мотивом вампиризма у савременој популарној култури.

Овај рад је посвећен Србији, као ретком примеру простора који, у историјском и културолошком погледу, има снажну везу са вампиром који потиче из народних веровања, као и простора који ће нешто касније изнедрити и вампира књижевног типа. Ипак, у Србији су прве иницијативе за развој вампирског туризма покренуте тек 2010. године, када се појављују чак три стране заинтересоване за експлоатацију књижевног лика вампира Саве Савановића, док за много уноснију причу у вези са европским вампирима који потичу са простора Србије нико није био заинтере-

² <http://www.insidermonkey.com/blog/the-ten-most-expensive-homes-in-the-world-147650/> и <http://www.ealuxe.com/most-expensive-houses-world/>

сован. Иако су од тада протекле готово четири године, прича о туризму везаном за Саву Савановића није досегла свој потенцијал будући да је енергија протраћена на конфликт око тога којој страни овај мотив припада. С друге стране, бројна места у Србији чија су историја, па и идентитет, уско повезани са мотивом на глобалном нивоу познатих вампира, једноставно нису покренула никакву иницијативу која би довела до туристичке или економске експлоатације овог мотива.

Како би било могуће разумети разлоге у основи тромог труда – или чак одсуство труда – да се у Србији развије вампирски туризам, сагледаћемо начин на који се конципира мотив вампира. Ако успемо да разумемо однос заједница или друштва према мотиву вампира, моћи ћемо да разумемо и како се овај мотив користи или не користи зарад надекономског или надидентитетског потенцијала – просперитета заједнице.

Потенцијал Србије за развој "вамписког туризма"

Поред већ поменуте Румуније, Србија представља подручје које има неколико веома снажних веза са мотивом вампиризма. Уколико се осврнемо на народна веровања, можемо уочити да се на овим просторима за вампире и вукодлаке зна вековима, те да се први извори о овим веровањима у нашем народу могу пратити све до 12. века – што за неколико векова надмашује старост нпр. Влада Цепеша. Историјски посматрано, захваљујући ексхумацијама два "вампира" које је аустријска влада спровела у српским селима, створена је целокупна слика "вампира" – бића између овог и оног света, између реалног и нестварног, између Оријента и Европе. Иако су ексхумирани вампири били обични сељаци а не властелини попут грофице Батори или Влада "Дракула" Цепеша, ова два српска вампира су извршила огроман утицај на развој мотива вампиризма на Западу. На том темељу је омогућено да се касније прослави и Стокеров Дракула који ће постати познатији од историјског Дракуле. Везу вампиризма и Србије чине и књижевни вампири, ликови из прича које су настајале управо у време када се развијала и западна "вамписка књижевност", с нужном напоменом да су западни аутори као инспирацију користили фрагменте прича са ових простора, док су домаћи аутори користили народна предања и искуства "из прве руке".

У следећем делу рада сагледаћемо који то "вампири" у Србији имају највећи туристички потенцијал. Потом ћемо сагледати однос заједница које су са њима културно, историјски или географски повезане, на основу ове повезаности стичући потенцијал за економску експлоатацију овог мотива.

Прва два документована европска вампира са простора Србије

Петар Благојевић,³ или како је записано у аустријским архивама "Peter Plogojowitz", био је српски сељак који је умро 1725. године у селу Кисљево, у северном делу централне Србије. Он је био можда и први светски познат вампир у Европи, вампир који је узнемиравао становништво села у пограничним делу Србије, тада делу Аустрије. Након смрти Петра Благојевића 1725. године, људи у његовом крају су почели напрасно да умиру. Узрок смрти је била болест која је, у кратком временском периоду, махом резултовала смрћу оболелог. Као што је то и раније био случај, у доба епидемија, народ би одмах посумњао да у овим догађајима удела имају нечисте силе. Петрова супруга, која је говорила да јој се покојни муж враћа тражећи своје опанке, побегла је непосредно након епидемије, а за кривца за смрт у селу проглашен је – вампир Петар Благојевић.⁴ Недуго затим, мештани су под надзором одговорног службеника аустријске управе, доктора и хирурга Ј. Флакинџера (Jenkins 2010, 116) откопали Петров гроб и – како је то обичај налагао – проболи му тело глоговим коцем, да би га потом спалили. Иако је надзорник нерадо пристао на овај, мало је рећи, неуобичајен чин, сељацима је ипак дозвољено да овај проблем реше на традиционалан начин.⁵

Пре него што су сељаци уништитли тело, код овог покојника је забележено неколико неуобичајених физичких карактеристика. Иако је Петар био сахрањен пре више од шест недеља, када је му је отворен гроб, његово тело наводно није трулило: изгледало је исто као у тренутку сахране (Ruickbie 2012, 44-48). Помиње се да је на покојниковим уснама примећена одређена количина свеже крви. Не само да тело није подлегло процесима распадања, него су наводно примећени и изданци нових ткива, ноктију и косе, при чему су чак и зуби деловали веће. Овај догађај, за који је Европа сазнала након што је поменути лекар објавио своја медицинска запажања о вампирizmu, проузроковао је праву епидемију страха, а потом и читав талас књижевних дела и, касније, филмове који су обрађивали тему вампиризма.

³ За више информација о случају Петра Благојевића консултовати Марјановић и Стоиљковић (2012, 32).

⁴ http://www.academia.edu/1701450/Vampire_Autopsy_Evidence_for_the_Undead

⁵ Пробадање тела особе за коју се сматрало да је повампирена прилично је распрострањена пракса у Србији, а читав обред се заснива на идеји да, ако се тело прободе глоговим коцем или трњем, оно више не може да се надима од крви а тиме ни да анастави своју егзистенцију. За више информација консултовати Чајкановић (1994, 206).

Поред приче о вампиру Петру, постојала је и она о другом познатом српском вампиру Арнауту Павлу. Арнаут Павле је наводно био погинули хајдук из села Медвеђа⁶ који је сахрањен у периоду грубо смештеном између 1725 или 1727. године, истом периоду као и горепоменути Петар Благојевић. Поклапање времена смрти, као и непосредна близина села где су Петар и Павле живели, довео је ова два случаја у везу. Необјашњиве смрти по оближњим селима стога су довођене у међусобну везу, у везу с Петром и Павлом и, наравно – с Вампирима.⁷ Потребно је напоменути да постоји један догађај који раздваја Петрову и Павлову причу. Павле је за живота причао својој жени како страхује од преране смрти, те да је, када је служио у Грчкој, био праћен и нападнут од стране вампира. Некако је успео да му зава-ра траг а потом и да му спали гроб како би се спасио од демона. Спаљивање гроба није било довољно како би се и у будућности заштитио од ове пошасте, те је Павле јео и земљу где је вампир почивао. Међутим, изгледа да му све ово није много помогло. Услед несрећниог сплета околности, Арнаут Павле гине 1725. или 1727. године. Убрзо потом, мештани села сведоче да су покојника виђали ноћу у околини села. Случајеви неколико људи чији узрок смрти није био сасвим јасан, учинили су да овај случај поприми назнаке могућег вампиризма. Треба имати на уму да се поменуто догађало у периоду временски блиском догађајима везаним за Петра Благојевића. Услед географске и временске блискости, народ је двојицу вампира повезао. Око пет, шест година након Павлове смрти, у његовом крају необјашњиво је помрло седамдесетак људи најразличитијих занимања и старосне доби, чију су смрт људи приписали деловању овог вампира.

Будући да су се вести брзо шириле, приче о страшним и чудним догађајима поново су допрле и до аустријске војне управе у Београду. Аустријска влада је послала тим састављен од војних лица, лекара и свештеника, чији се циљ био да утврде истинитост прича које су кружиле. Када су гробови отворени и тела прегледана, забележено је да су неки лешеви нетакнути, да нису показивали знаке распадања; ткиво, нокти и коса наставили су да расту, а лица неких покојника су била надувена и румена. Изнова је примећено да неки лешеви имају крв на уснама. Сва тела која су одавала узнемирујуће знаке вампиризма аустријски комесари су обезглавили, и потом спалили, како би умирили окупљене поредставнике сеоских округа. Јоханес Фликингер, учесник истраживачког тима, сачинио је извештај и послао га у Беч⁸. У извештају је написао оно што је видео, а неке елементе

⁶ Реч је о селу у Поморављу, а не о селу не Косову.

⁷ За више информација о случају Арнаута Павла консултовати Марјановић и Стоилковић Дејан (2012, 32-33).

⁸ Извештај у оригиналу се може прочитати овде: <http://www.paranormal.de/vampir/quellec.html>

приче је покушао и да објасни (в. Jenkins 2010). Непосредно након истраживања вампиризма у деловима Србије под аустријском влашћу, појавили су се новински текстови засновани на Фликингеровим извештајима. Чланци које је он написао су врло брзо покренули низ научних и теолошких расправа,⁹ као и десетине радова у којима је вампиризам сагледаван као религијски, социјални и медицински феномен.

"Сава Савановић" – најпознатији књижевни вампир у Србији

Народно предање из западне Србије инспирисало је писца Милована Глишића (1847–1908). У приповеци "После деведесет година" описао је случај вампиризма како у селу Зарожје, тако и у селима читавог ваљевског краја и тако прославио "Саву Савановића", који је до данас најпознатији (најпопуларнији?) вампир у нашој земљи.

Ако је Глишић поставио радњу приче у стварно време – тј. ако је легенда о вампиру заиста смештена деведест година након пишчевог детињства – може се наслутити да је овај вампир, условно говорећи, "вршњак" горенаведених вампира који су своју "славу" доживели више од једног века пре него што је Глишић оживео легенду о Сави Савановићу.

Сава Савановић је пример "преког човека" који је давио воденичаре у *Кривој јарузи* на речици Рогачици. Воденица је у овој причи централно место где је вампир Сава вребао, а на које су сељани села Зарожје били приморани да иду како би млели жито да би преживели. Ипак, сељани успевају да "дођу главе" вампиру. Уз помоћ бабе Мирјане из села Овчиња, они проналазе Савин гроб, а убица вампира, Видоје Ђилас, пробија га глоговим коцем; сељани потом грешком поливају покојника вином по лицу уместо да му вино сипају у уста. Том приликом, из вампирових уста излеће лептирица која је одлепшала у непознатом правцу (Глишић 1998, 17). Глишићева прича деценијама након смрти аутора ужива култни статус. Ову тврдњу доказује и чињеница да је управо та прича 1973. године преточена у први југословенски "хорор" филм аутора Ђорђа Кадијевића – филм "Лептирица". "Лептирица", односно филм као савремени медиј преношења наратива потеклих из народних предања, удахнула је Сави Савановићу "нови живот", учинивши га актуелним извором страве и ужаса и за генерације рођене више од једног века након што га је Глишић прославио¹⁰.

⁹ За пример теолошке расправе о вампиризму, погледати: http://de.wikisource.org/wiki/Vern%C3%BCnftige_und_Christliche_Gedanken_%C3%BCber_die_Vampirs/%C2%A7.2

¹⁰ Поред вампира, у Србији су последњих година популаризовани и други мотиви "страве и ужаса" који су на Западу, а посебно у Америци, преузети из

Други примери народних веровања у вампире у Србији

Поред прослављених Арнаута Павла и Петра Благојевића, постоји много примера села у којима се неко "вампирио". На пример, Павле Коњижија је само један у низу примера вампира познатог имена у нашој земљи. Овај покојник се наводно повампирео и, како каже прича, његова душа остала је несмирена годину дана. Враћао се у своје село и, као што се од вампира и очекује, правио је буку и разбијао лончиће. Павлов кум, парох Димитрије, како би спасио кумову душу, читао је молитве и приносио "телад и јариће на жртву". Након тога би се душа покојника смирила (Марјановић и Стојиљковић 2012, 32).

Миленко Филиповић наводи да су у Новом Пазару забележене праксе попут забадања ножа или маказа у врата, којима је циљ био да заштите домаћинство од вампира (*ibid.*, 34).

Године 1820, сељаци из Уба су се обратили за помоћ кнезу Милошу јер се у њиховом крају појавио вампир. Сељаци су прво молили владика, потом и газда Јеврема, да им се дозволи да реше ситуацију на "традиционалан" начин и да ексхумирају и спале вампира или вампире. Тако би епидемија престала, и све би било доведено у ред (*ibid.*, 33).

Године 1844, суд у Пожаревцу је осудио два мушкарца и две жене због раскопавања гроба покојне сељанке за коју су веровали да се повампирила и подавила им стоку (*ibid.*).

Татомир Вукановић наводи како се половином 19. века појавио вампир у селу Љешан у Метохији. У питању је био човек који је још за живота био зао и кога је убила његова жена (Вукановић 2001, 46).

Године 1892. у Средској се појавио вампир Иван. Тада су сељани тражили од попа да га ошури водом. Није записано да ли је поп то и урадио, али је записано то да је вампир ишао својој жени и помагао јој у кућним пословима (*ibid.*, 45).

Године 1910. у селу Живињан се појавио повампирени Јаков Мустафа, иначе за живота житељ села Плањан у Средачкој жупи. И овај вампир враћао својој породичној кући, доносећи својој жени дарове све док га сеоски пси нису открили (*ibid.*).

Низ сличних случајева сам и сâм забележио на теренској пракси по селима књажевачког краја, лета 2007. и 2014. године. Тада сам разговарао са преко стотину испитаника из готово 30 села. Сви испитаници су

средњовековне европске традиције, па и са ових простора. Занимљив је пример скупа вештица у Србији који је, иако конципиран као презентација српске традиције и веровања, ипак био директно обликован популарном културом Запада, с посебним нагласком на кинематографију. За више информација о овом феномену консултовати Миљковић-Матић (2012).

ми потврдили постојање страха од вампира (тенаца), како некад, тако и сад, у селима где су рођени и где живе, те постојање пракси заштите и уништења демона. Наишао сам и на низ испитаника који су лично доживели сусрет са вампиром или оних испитаника који су га чак "убили" у гробу. На основу горенаведеног, могу да тврдим да, иако можда не мора тако деловати на први поглед, постоје делови Србије у којима се – додуше, данас у фрагментарном облику.– и даље негују веровања и праксе везане за мотив вампиризма.

Иако "вампири", који су у Европу пренели страх од крвопија које устају из гробова, технички потичу са наших простора, време је учинило да се ова чињеница заборави, како у свету тако и у Србији (ако изузмемо место где су ти вампиризми били забележени). У Србији се веровања у вампире углавном огледају у пренесеним причама или праксама, а много мање у артефактима или грађевинама које сведоче о причама, чинећи их веродостојнијим и опипљивим. С друге стране, док год је наратив довољно мистичан, привлачан и моћан, економски тј. туристички потенцијал одређеног простора могуће је надоградити и адаптирати уз помоћ државе или неког другог извора улагања. Оно што је извесно јесте то да, када је реч о потенцијалу "вамписке туре", нека места у нашој земљи јесу атрактивнија од других.

1. **Село Кисилево** – свакако место са највећим туристичким потенцијалом, барем што се тиче глобалног тржишта. Село Кисилево своју причу о случајевима вампиризма може пратити до 1725. године, и повезати је са првим пописаним вампиром Петром Благојевићем. Аустријски извештаји о Петру Благојевићу не само да су покренули европску епидемију страха од вампиризма, већ су имали и огроман утицај на западну културу (а посебно на културу страха). Овај елемент приче је врло важан будући да је вампирски туризам страним туристима примамљив у мери у којој је сам вампир познат у свету. Могуће је да ни Стокер, а ни и аутори пре њега, не би написали пионирске приче о вампирима да није било аустријских извештаја о вампирима у српским селима. С друге стране, у селу Кисилеву данас није могуће наћи гроб Петра Благојевића, док породица Благојевић, која данас живи у овом селу, одбија да потврди везу са овим наводим вампиром.

2. **Село Медвеђа** – као и у случају Кисилева, ово село такође поседује историјско документовану повезаност са вампиризмом. Арнаут Павле је, дакле, вампир који има име и који се, самим тим, издиже изнад других описа који на вампиризам упућују као на појаву, не описујући ниједну конкретну личност. И овај случај је утицао на концепт вампира који и данас постоји на Западу. У том смислу, овај случај носи извесни тури-

стички потенцијал, додуше, мањи потенцијал него што је то случај с Петром Благојевићем будући да је он први именован пописани српски, а по многим мишљењима, и европски вампир. У случају Медвеђе постоји, међутим, проблем – будући да се кроз историју село померало, није сигурно да је село данас на истом месту на ком је било 1727. године.

3. **Село Зарожје** – житељи овог села тврде да је роман Милована Глишића, у ком се лик вампира Саве Савановића и "прославио" а који је послужио као основа за филм Ђорђа Кадијевића "Лептирица", заснован управо на народном предању које је и пре Глишићевог времена кружило по селу. За житеље овог села, С.С. је најпознатији, а можда и први српски вампир. Историјски посматрано, поменути вампир, Петар Благојевић, старији је од првог спомињања С.С., али се може рећи да је вампир Сава најпознатији вампир у нашој држави управо због употребе његовог лика у популарној књижевности и кинематографији. Поред чињенице да је Сава књижевно конструисан, а не историјски забележен пример вампира у Србији, село поседује економски потенцијал: случај вампиризма, како у Глишићевој приповеци, тако и у филму, везује се за име села, као и за воденицу која се налази у близини села.

Из наведених примера можемо закључити да и Србија као држава и туристичке организације могу конципирати најмање четири потенцијално успешне "вамписке туре": 1. туру на тему првих европских вампира (Кисилево/Медвеђа), која би као циљну групу имала странце; 2. туру Саве Савановића, најпопуларнијег домаћег вампира (Село Зарожје, општина Бајина Башта/Ваљево); 3. туру "сеоског вамписког туризма", која би подразумевала обилазак неких од многих села у којима се веровало и у којима се још увек верује у вампире (при чему се, осим са причама о овим демонима, посетиоци могу упознати и са лепотама природе или с домаћом кухињом); 4. дужу туру која би објединила посету местима одакле потичу познати српски вампири и "вамписки сеоски туризам". Ова тура би могла бити намењена домаћим и страним туристима. Свакако да веза између простора и наратива јесте пресудна и да чини туру вишедимензионалном, као и да је то линија која дели искуство које се може стећи у музеју од аутентичног искуства.¹¹

¹¹ Савремена дракулијанска" тура обухватала је обиласке Темишвара, Сигишоара Брашова, Букурешта и других градова и варошица у Румунији. На крају туре, обилази се гроб Влада Цепеша у манастиру који се налази на острву на језеру Снагов. Занимљиво је да су једина, са Владом Цепешом историјски гледано, повезана места само места Сигишоара и манастир Снагов. Од та два, Снагов је пре симболичко место Цепешовог починка будући да место на ком је наводно сахрањен, не садржи трагове људских костију. Чак ни чувени замак Брам у

Идентитет или просперитет: анализа два различита односа према економском потенцијалу идентитетске повезаности са вампиризмом у Србији

Пример Румуније чини најбољу илустрацију сукоба позитивног, економског и "негативног", идентитетског потенцијала који се у овој земљи одвија кроз можда најпознатијег светског вампира – грофа Дракулу. Када је америчка туристичка агенција "Ценерал турс" организовала прву "дракулијанску турнеју",¹² а амерички туристи, љубитељи Стокеровог "Дракуле", кренули у обилазак места повезаних са животом Влада Цепеша, дошло је до конфликта два поимања начина на који је пожељно организовати елементе ове туристичке понуде.¹³ Наиме, амерички туристи су Румунију посетили под утицајем две за, западну слику о Дракули, важне књиге: култног Стокеровог романа и књиге "У потрази за Дракулом". Рејмонда Мекнелиа и Раду Флорескуа (Mekneli i Floresku 2006). Књига Мекнелиа и Флорескуа удахнула је нови живот Стокеровом класику, те указала на историјске чињенице, просторе и личности које је аутор употребио како би обликовао Дракулин свет. На тај начин, наратив који је већ покретао машту читалаца, сада је деловао још мистичније и физички докучивији. У то време, Румунија је већ нудила туристичке обиласке места везаних за Влада Цепеша, борца за слободу Румуније и човека који је државу бранио од Турака (Нови 2014, 61). Цепеш је за Румуне представљао једног од највећих националних симбола.¹⁴ Иако је Румунија желела да привуче стране туристе, сукоб око сагледавања лика Влада Цепеша као вампира деловао је као превелики компромис. У тексту посвећеном

историјском смислу није заиста Дракулин замак, док је прави Дракулин, односно, Цепешов замак "данас потпуно девастирана тврђава Поенари у срезу Арђеш... Тешко доступна рушевина... нимало фотогенична" (Banić Grubišić 2009, 96). Може се наслутити да је туристима била важнија слика Румуније коју је створио Стокер од оне која је историјски заиста повезана са Дракулом. За више информација о конфликту елемената фантастичног и историјског у концепту "дракулијанске туре" консултовати Muresan and Smith (1998; доступно на: <http://romaniatourism.com/dracula-legend.html>).

¹² Дракулијанска турнеја представља туристичке обиласке Румуније у циљу бољег упознавања света из ког је потекао чувени и озлоглашени Стокеров, али и историјски Дракула – Влад Цепеш.

¹³ За више информација о сукобу економског и политичког потенцијала дракулијанског туризма консултовати Light (2012).

¹⁴ Ако погледамо страницу чувене Википедије посвећену Владу "Дракулу" Цепешу на румунском језику, видимо да је мање простора посвећено "легендама о Цепешу" него његовом ратовању са Турцима или другим историјским детљима из његовог живота, http://ro.wikipedia.org/wiki/Vlad_%C8%9Aepe%C8%99

овој теми, Ана Банић Грубишић истиче да је исте, 1972. године, када су Американци први пут организовали дракулијанску туру, Румунија организовала своју туристичку туру под називом "Дракула – легенда и истина", која је приказивала живот Цепеша кроз историјске чињенице, не помињући мотив вампиризма (Banić Grubišić 2009, 99). Румуни седамдесетих година готово да нису ни познавали лик грофа Дракуле – вампира. Дракулијанске туре Тоумас Хови назива црним туризмом, мрачним туризмом, па чак и експлоатацијом језивог (Novi 2014, 63). Све до свргавања режима Николаја Чаушескуа, идеја "дракулијанског туризма" у Румунији биће негативно сагледавана (ibid., 59), док се након 1989. године, тј. пада поменутог режима, Дракула "враћа" у Румунију, овај пут без цензуре.

Године 1995, одржан је "први светски Дракула конгрес" а 2001. године, румунско Министарство туризма, охрабрено растућом популарношћу Дракуле и саме Румуније на Западу, покреће пројекат изградње темаског парка посвећеног Дракули у Трансилванији (Banić Grubišić 2009, 101). Ипак, 2005. године, Румунија одустаје од изградње тог парка, једним делом под притиском сталних протеста историчара и националиста који су се противили конфузно повезивању историјског и Стокеровог Дракуле, а већим делом због тога што је балкански дискурс, који је мотив Дракуле у себи носио, упућивао на другост Румуније у односу на европски идентитет (ibid.). Дакле, Румунија је била принуђена да одбаци прилично уносан, можда највећи туристички, економски потенцијал, зарад очувања позитивне слике идентитета на Западу. Може се рећи да је ова држава морала да бира између економског потенцијала "вампијског туризма" и просперитета на "дуже стазе" који би био зајемчен чланством у Европској унији. Идентитет Дракуле, а касније и Чаушескуа, насиља, корупције и других социјалних проблема, стварали су слику која једноставно није ишла у прилог идентитету нове европске Румуније. У овом случају се показало да је заиста постојала опозиција економија : идентитет, те да је избор европских интеграција и просперитета био очигледан избор зарад "вишег циља" због ког је "дракулијанаски туристички" потенцијал земље маргинализован.

Одбацивање економског потенцијала вампиризма: вампир као идентитетска траума Кисиљева и Медвеђе

"..Ако би неко икад организовао европску вампирску туру, Кисиљево би морало да буде централни део те туре! Заиста, ако желите туристима да дате мапу с пригодном бојом региона – жута за благ вампирски регион, наранџаста за прилично крвожедни регион, и најдубља тамноцрвена за вампирски епицентар –

Кисилево би, заједно са Санторинијем и Амбелијем, морало да буде означено најтамнијом црвеном коју имате, која би морала још и да капље с папира!"

Ричард Саг, "најпознатији светски вампиролог"¹⁵

И поред очигледног туристичког потенцијала, становници села Кисилево и Медвеђа не планирају да "уновче своје вампире", док се у ваљевској општини и општини Бајина Башта води прави "рат" око тога коме припада вампир Сава Савановић. Новински чланци су последњих неколико година писали о потенцијалну вампирског туризма у западној Србији,¹⁶ што је заиста покренуло интересовање јавности, а потом и настајак разматрања практичне употребе мотива вампира у презентацији идентитета места. Године 2011, у жеку расправе око права на коришћење мотива Саве Савановића, "првог" или (у Србији) "најпознатијег" српског вампира, покушано је да се у расправу око вампирског туризма уведу и горепоменуто села, Кисилево и Медвеђу.

Веома занимљив феномен за антрополошко проучавање јесте ситуација у којој два места у самом центру вампирске историје напоскон могу постати и туристички топоним на светској мапи, а која то ипак категорички одбијају, док се на другом крају земље око права на локалног вампира "бори" неколико изразито заинтересованих страна. Стога следи анализа односа према историјској и географској вези села и његових становника, с једне, са мотивом вампиризма, с друге стране.

Новинари *Курира* су посетили село Медвеђа, том приликом су наилазећи на веома мало људи који су о теми вампиризма уопште желели да разговарају. "Мештани на које смо успут наишли нерадо причају о томе. Баш као што нерадо причају о Арнауту Павлу... Кажу, чули су, али не желе да се присећају ствари због које их мештани других села углавном гледају попреко."¹⁷ Када су новинари изразили жељу да нађу гроб Арнаута Павла, наишли су на отпор: "А зашто морате да тражите ђавола? Немојте се играти с таквим стварима.", упозорио их је један од испитаника (*ibid.*). Не треба да чуди одређена препрека коју испитаник осећа, нарочито када је оваква тема у питању. Испитаници са којима сам се на теренским истраживањима сусретао, углавном су на почету разговора тврдили да у њиховом селу нити има, нити је било "вампира", те да никад нису ни чули за тако нешто. Након дужег разговора са испитаником, обично се

¹⁵ Преузето из чланка дневних новина *Курир* <http://www.kurir-info.rs/srbija-jeprestonica-vampira-clanak-126266>

¹⁶ Овај чланак потиче из 2008. године, када сукоб око права употребе мотива Саве Савановића као брэнда још није заживео, погл. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Sava-Savanovic-josh-cheka-da-postane-brend.lt.html>

¹⁷ <http://www.kurir-info.rs/vampir-i-dalje-luta-medvedom-clanak-128753>

испостављало да је он и те како упознат са овим веровањима, како у прошлости, тако и данас. Они који на ову тему не желе подробније да разговарају обично не разумеју зашто то некога уопште интересује; сматрају да они нису праве особе које би о томе могле да говоре, да су та веровања питање које се тиче њихове мале заједнице, да ће признање о живим веровањима у вампире означити село као назадно а њихове претке као "празноверне"¹⁸; или се једноставно боје да говоре о неким стварима. Ипак, било и оних испитаника који су говорили о присуству оностраног у селу: "Благоје Милојковић (70) каже, не верује у вампире, али да нечег чудног има у селу – има... Ову чудну појаву приметили су многи у селу, али су навикли да живе са тим."¹⁹ Овај исказ потврђује упознатост житеља села са темом оностраног у селу али и то да су "навикли да живе са тим", што светочи о томе да је објекат веровања стављен у негативан контекст. Друга саговорница, Мила Бакић (48), становница села, испичала је новинарима да је, као и многи други, за случајеве вампиризма сазнала од својих старијих – у овом случају од своје бабе која јој је причала да је, у периоду након смрти Арнаута Павла, владао страх и да нико није смео да излази напоље после мрака" (ibid.) У овом случају је јасно да је Милина баба својој унуци препричала причу коју је она сама чула од неког другог, будући да је поменути Павле преминуо најмање два века пре него што се баба и родила. Било како било, јасно је да се предање о вампиру преноси и да житељи села то доживљавају мање или више негативно.

Могло би се рећи да је присутност вампира као негативног дела идентитета можда присутније од самог веровања чији се детаљи из генерације у генерацију природно губе. Идентитет на који се мисли, одређују елементи кроз које мислимо о себи и елементи кроз које нас други виде, а та два дела идентитета не морају бити истоветна. Будући да је мотив вампира присутан у идентитету схваћеном као слика коју Медвеђани имају о себи самима, те као слика коју становници других села имају о њима, не чуди да вампир данас у ово село није "добродошао". За време теренских истраживања у источној Србији, обишао сам бројна села и разговарао са више од стотину људи који су у мањој или већој мери били расположени да на тему вампиризма разговарају. Том приликом, јасно је било да су људи за конверзацију отворенији уколико говоре о појави вампира у неком другом селу него у сопственом или, пак, ако говоре о вампиру из

¹⁸ "Празноверје" стоји под наводницима јер сам на терену често наилазио на овакав термин када се говори о старим и превазиђеним веровањима. Тада би сељани са којима сам разговарао користили ту реч како би описали данас (њима) готово смешна и превазиђена веровања из прошлости.

¹⁹ <http://www.kurir-info.rs/vampir-i-dalje-luta-medvedom-clanak-128753>

даље него из ближе прошлости. Мало је оних који су желели да говоре о повампирењу у својој породици, нарочито о повампирењу својих најближих. Приче које сам сакупио у источној Србији, а које се преносе деценијама или дуже, временом губе детаље и постају фрагментарне, и на тај начин све више опште а све мање личне. У случају Кисиљева и Медвеђе, проблем можда лежи у томе што њихов вампир у сећању села, државе па и света, "не умире", већ су, захваљујући својој актуелности, приче и данас детаљне и фантастичне исто колико и пре неколико векова. Отуд, вампир Павле и даље "живи" у селу, и све док он живи, опстаје и један од најважнијих мотива у историји села и у идентитету његових житеља. С друге стране, пример села Кисиљево је врло сличан случају Медвеђе и може нам помоћи да боље разумемо начин на који сељани доживљавају утицај мотива вампира на "имиц" свог села, а тиме и утицај на сопствени имиц, те да разумемо њихова становишта о томе какве то последице има. Уколико успемо да разумемо какве последице у схватањима локалне заједнице носи присуство вампира, моћи ћемо да разумемо и разлог због ког је његово, чак и економски исплативо, присуство непожељно.

Децембра 2011. године, дакле, након отпочињања развијања вампирског туризма у Србији, новинари *Курира* су посетили Кисиљево. Том приликом, њихово присуство и питања су изазвали занимљиве, али очекиване, реакције. Једна од испитаница готово да је одбила да говори о вампиру у овом селу: "Знам за Петра Благојевића, али људи о њему овде не воле да причају. Зашто бисмо навлачили себи муку на врат?" – каже старица Драгица Ђорђевић.²⁰

Године 2013, у разговору са Мирком Богичићем, шефом месне заједнице, новинари дневних новина *Блиц* су сазнали понешто о вампиру Петру Благојевићу, као и о селу уопште: "Сви Кисиљевчани знају где је био сахрањен вампир Петар. То је место данас на крају гробља, без видљивих обележја, једино што је уочљиво да у реду старих камених споменика један недостаје."²¹ Богичевић додаје: "Нико после ту није хтео да се неко његов сахрањује. Ни до данашњег дана..." (ibid.) Новинари су потом представили стање у селу: "У центру села је споменик мештанима изгинулим у прошлим ратовима, а у хладу старе липе мештани испред продавнице испијају пиво... Међу њима је и једини Благојевић у селу. Није био расположен за разговор. У селу кажу да га прича о сродству са Петром љути..." (ibid.). Овакво становиште је и очекивано јер је јасно да је потенцирање везе између "вампира" Благојевића и породице Благојевић данас веома лоше за имиц породице. Јасно је зашто мештанин Благоје-

²⁰ <http://www.kurir-info.rs/kurir-pronasao-prvog-srpskog-vampira-clanak-127522>

²¹ <http://www.blic.rs/Vesti/Reportaza/381093/Prvi-srpski-vampir-oziveo-u-racunarskoj-igri-posle-300-godina-od-smrti>

вић не жели да разговара о вампирizmu и зашто повезивање његове породице са вампиром Петром може да га наљути. Ако мештани села Медвеђа сматрају да их, због њихове повезаности са вампирима, становници других села "гледају попреко", можемо само замислити са каквим се ставовима и идејама данас сусрећу чланови породице Благојевић. У другом интервјуу са Живаном Благојевићем наводи да се ни он, ни други чланови његове породице не сећају да им је Петар Благојевић род.²² С друге стране, један од испитаника из истог села наводи да је сећање породице Благојевић селективно будући да је вампир Петар био кмет и вампир, а да би у случају да се ради о богатом човеку, ова породица данас боље истражила те везе (ibid.).

"Имиц" села такође трпи не само због везе са мотивом вампиризма већ од, у Србији свеprisутног, феномена осипања становништва које се чешће бира да се пресели у веће градове или у иностранство. Шеф месне заједнице, Богичић, новинарима открива и то да се, у погледу броја становника, а посебно природног прираштаја, село налази у лошем стању: "Нестаје нам село. На двадесеторо умрлих, роди се двоје, троје... И то у Бечу, или Трсту, а имена су им Роберт или Елизабета. Од пет кућа у Кисилеву, четири су празне – каже Мирко. Богичићев исказ у вези с осипањем броја становника места и великим бројем "гастарбајтера" који су из овог села отишли на Запад у потрази за бољим животом, сведочи о полаком "одумирању" села.

Прича о осипању броја становника села подсећа на интервју који су две године раније у селу направили новинари дневног листа *Курир*. Том приликом, Драган Јовановић (55), човек који се из Београда доселио код својих рођака у Кисилево, рекао је нешто што у извесном смислу у подржава теорију која се заступа у овом раду, теорију због чега становници села упорно одбијају повезивање са Петром Благојевићем. Наиме, Јовановић је новинару *Курира* рекао следеће: "Мештани не воле да причају о њему (вампиру, прим. аут.) јер ће им то "отерати све потенцијалне удаваче."²³ Јовановић даље додаје: "Остало је углавном старо становништво, млади хрле у градове, а ово мало што је остало мисли да им је Петар антиреклама и да девојке неће хрлити у место у којем је Пера вампир у сну посећивао жену и гушио је – објашњава нам Драган" (ibid.).

Као што смо могли да уочимо на примеру Медвеђе, и у Кисилеву вампир представља елемент трауме идентитета, елемент кога мештани просто не могу да се "отресу". С друге стране, овај идентитет се не преноси само на село као на простор, већ и на његове становнике који су, хтели они то или не, на неки начин већ жигосани као људи пореклом из

²² <http://www.youtube.com/watch?v=vJ0UOQW72eM>

²³ <http://www.kurir-info.rs/kurir-pronasao-prvog-srpskog-vampira-clanak-127522>

вамписког села. Исказ говори о томе да повезаност са вампиром Петром, посебно за мушке представнике млађе генерације, функционише као снажна антиреаклама, како за село из ког потичу, тако и за однос према лепшем полу. Овај осећај је још наглашенији ако на уму имамо да село данас има све мање становника. Стиче се утисак да је село и данас првенствено село Петра Благојевића, па онда и његових комшија. Читаву ситуацију можда најбоље илуструје реченица Борислава Драгојевића (81) сеоског звонара: "Село умире, млади беже, остајемо само ми, старци, и Пера Благојевић" (ibid.).

Како бисмо разумели разлике у везама између вампиризма у помену-та два села, с једне, и ваљевског и зарожјанског вампиризма, с друге стране, нужно је ослонити се на контекстуализацију која ће нам омогућити да разумемо два вида односа према локалном вампиру. Наиме, како ће постати јасно из онога што у раду следи, веза Кисилева и Медвеђе са познатим вампирима је негативна јер су они, у периоду када је забележено њихово "присуство", били означени као извор страха, смрти/болести, као нешто лоше и непожељно. Тај идентитет временом није ишчезао управо због добро забележене и интензивно преношене приче о оба случаја, што је трајно обележило идентитет тих вампира као негативан, а везу између села и вампира успоставило као трауматичну. Имајући поменуто у виду, у наредном делу рада сагледаћемо које су то одлике које вампира Саву Савановића чине примамљивим комшијом у Зарожју и околини Ваљева.

Присвајање економског потенцијала вампиризма: вампир као туристички потенцијал (Ваљево и Зарожје)

Сава Савановић – лик из приповетке "После деведест година" Милована Глишића, а потом и лик који је оживео кроз "Лептирицу", филмску екранизацију приповетке Ђорђа Кадијевића – деценијама је био познат мотив у Југославији и Србији, међутим, последњих година нашао се у центру медијске пажње. Мало рећи да је "популаран". Наиме, од 2010. године, одвија се права борба око права на употребу мотива у туристичке или економске сврхе. У спору око права на коришћење мотива као дела идентитета и културе краја, нашли су се село Зарожје, туристичка организација "Ваљево за вас", туристичка агенција "Каспер тревелинг и Српска православна црква.

Читав конфликт створен је када су "лик и дело" Саве Савановића, најпознатијег вампира српске књижевности и кинематографије, искоришћени у циљу промоције туризма у ваљевској општини.

Маркетиншки трик број 1

Насмејани Сава Савановић, бурек и (ваљевско) пиво

Јавна дебата о праву на вампирски туризам тј. праву на лик и дело Саве Савановића, покренута је 2010. године, када је новоосновано удружење "Ваљево за вас" објавило да ће се овај град појавити на сајму туризма у Београду са најпознатијим српским вампиром као маскотом.²⁴ Представници иницијативе, Душан Арсенић и Владимир Кримошејев, за дневни лист *Политика* појаснили су да ће Сава бити представљен као симпатичан вампир, те да ће посетиоци штанда на сајму моћи да се, за успомену, са њим фотографишу. Овај потез требало је да обједини два пројекта, односно, два аспекта туристичке понуде Ваљева – историју и традицију/природу и околину.²⁵ Сава Савановић је "позивао" туристе да посете Ваљево и ваљевски округ и упознају се са историјским, културним и природним лепотама овог краја (ibid.).

Одмах након ове објаве, представници села Зарожје изразили су негодовање. Од раније је познато да представници села сматрају да је С. Савановић део њиховог, зарошког идентитета (и брэнда), или барем културне историје краја, а не део ваљевског. На страници *24 инфо*, објављено је да су представници Зарожја судском тужбом претили промотерима концепта ваљевског Саве Савановића.²⁶

Недуго након објављивања плана да вампир Сава Савановић буде промовисан као само један од елемената ваљевског краја, у расправу се укључила и трећа страна – Српска православна црква: "У саопштењу насловљеном са 'Светлост или тама', Епархија ваљевска поставља питање да ли треба исмевати српског сељака и од њега правити крвопију, и зашто од нечега што је остатак фолклора, мрачњаштва и сујеверја правити такозвани брэнд града и околине, те да ли у толико раскошној локалној духовној и националној симболици није било ничега упечатљивијег."²⁷ Епархија је након овога истакла да туристички потенцијал ваљевског краја види као потенцијал првог ранга, који далеко превазилази лик вампира из књижевног дела: "Ваљево препознају по владици Николају Ве-

²⁴ Ово није био први пут да се води дебата о томе коме припада Сава Савановић, али су расправе, као и реакције, врло брзо више него раније заинтересовале српску, па и регионалну јавност.

²⁵ <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Vampir-Sava-Savanovic-zove-turiste-u-Valjevo.lt.html>

²⁶ <http://www.24sata.info/magazin/zanimljivosti/35567-valjevo-srpska-pravoslavna-crkva-u-borbi-protiv-vampira.html>

²⁷ <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/194175/SPC-Vampir-ne-moze-biti-brend-valjevskog-kraja>

лимировићу, Јустину Поповићу, иначе обојици недавно канонизованих светитеља СПЦ, Хаџи Рувиму, манастирима Лелић, Телије, Пустиања, Грачаница, Ненадовићима, Миловану Глишићу, Десанки Максимовић, као и гостољубивости и широкогрудости Ваљеваца, по чистој природи, рекама Колубари и Градцу" (ibid.).

Представници организације "Ваљево за вас" нису желели да улазе у расправу са СПЦ. Индиректно је навођено да не само да Сава Савановић нема везе са "правим" вампиром из легенде која је претходила Глишићевој приповеци, већ да њихов Сава представља доброћудну верзију локалног вампира који, уместо крви и вребања, ипак више воли бурек и (ваљевско) пиво: "Тако се и родила идеја да митски лик Саве Савановића из приповетке Ваљевца Милована Глишића буде промотер, па је направљена и картонска фигура у природној величини за Сајам туризма, на којој је вампир представљен као симпатичан и доброћудан ваљевски сељак који не пије крв него воли бурек и ваљевско пиво...У ранијим изјавама представници 'Ваљева за вас' објашњавали су да коришћење 'лика и дела' Саве Савановића не представља никакву промоцију вампиризма, окултизма или било чега сличног..." (ibid.). Ипак, убрзо је истакнуто да С.С. никада није требало да буде симбол града Ваљева, већ да је он био само део једног ширег пројекта. Другим речима, Савин "посао" је био само да на том једном сајму туризма скрене пажњу туристима на штанд Ваљева, што је он, како се наводи, и урадио (ibid.).

Након објаве СПЦ, представници села Зарожје су се укључили у расправу око права на промовисање С.С. као симбола краја, односно, око туристичког потенцијала. Зарошани су одмах истакли да су сви проблеми и настали јер је град Ваљево желео да отуђи лик Саве Савановића који се за Ваљево везује само захваљујући Миловану Глишићу који је био Ваљевац. По њиховом мишљењу, чињеница да је Глишић за простор "деловања" С.С. изабрао простор села Зарожје, воденицу надомак села, говорила је у прилог томе да је Сава њихов: "Треба лепо да признају своју грешку, да нам препусте нашег Саву, кога ми оберучке прихватамо...Ми од вампира Саве не правимо ни јунака ни бедника. Само желимо да омогућимо да свет види остатке онога о чему су нам наши стари причали и о чему је Милован Глишић писао. Зато још једном поручујемо Ваљевцима да нашег вампира оставе на миру, јер кад год хоћете да узмете нешто туђе, то вам се о главу обије. Ми таквих проблема нећемо имати, јер је он одувек био наш."²⁸

²⁸http: //www.blic.rs/Vesti/Srbija/194415/Savi-Savanovicu-nude-utociste-pored-Drine

Епилог

"Ваљево за вас" се надаље није упуштало у јавне дебате ни са Зарошанима ни са СПЦ будући да су већ истакли да Сава Савановић није мотив који су они желели као симбол Ваљева или ваљевског краја, већ да је он само један од елемената, такорећи маркетиншки трик, који је требало да скрене пажњу посетилаца сајма туризма на штанд Ваљева – што је овај и више него успешно и урадио.

Маркетиншки трик број 2 Воденица Саве Зарошанина

Како је у тексту већ наведено, расправа око тога чији је Сава Савановић није почела идејом организације "Ваљево за вас"; спор између два места постојао је и пре 2010. године. На интернет страници презентације села Зарожје, као део туристичке понуде, наведена је и понуда "викенда са Савом". Ако располажем валидним информацијама, ова интернет страница је последњи пут обновљена марта 2009. године. Поред историје и географије села, као и описа природних и културних блага краја, истакнута је и веза између Саве Савановића и села Зарожја.

На наведеној интернет страници, налази се и занимљив одељак под насловом "доживите првог српског вампира на дохват руке".²⁹ Одмах се исправља грешка везана за исказ да је Сава најстарији, и помиње се да неки истичу да је извесни Петар Благојевић можда први српски вампир. Свакако не можемо преиспитати ову тезу будући да се зна да је Глишићева приповетка "После деведест година" први пут објављена 1880. године, а да нема података о периоду из ког потиче легенда о вампиру Сави Савановићу у зарошком крају. Можемо спекулисати да је, уколико наслов приповетке одговара историјском стању, тј. ако је вампир Сава заиста "живео" у периоду деведест година пре објављивања Глишићеве приче, његово деловање могуће повезати са периодом који окружује 1790. годину. Уколико одемо корак даље, и претпоставимо да је Глишић још као мало дете слушао причу о овом вампиру, те радњу приче поставио у период деведест година у односу на тренутак када је први пут чуо предање, период за који можемо везати Саву Савановића ближи је раздобљу након 1757. године (будући да је Глишић рођен 1847. године). Стога, хипотетички гледано, Петар Благојевић, први регистровани вампир Европе, старији је од Саве барем 25 година. Дакле, Сава није први српски вампир. Било како било, на страници је истакнуто да Сава не припада ни Глишићу, већ да је кроз легенду постојао давно пре него што га је он

²⁹ <http://www.zarozje.com/>

прославио. "Многи причају како је Сава Савановић измишљен лик у филму 'Лептирица', снимљен по приповеци 'После деведесет година'. То није тачно. Глишић је искористио причу преношену са колена на колена у селу Зарожју за своју новелу..." (ibid.).

Да ли Сава јесте или није први српски вампир, ипак није толико битно. Оно што је извесно јесте да је Сава (у Србији) најпознатији и најпопуларнији као локални вампир. Сава је кроз Глишићево дело, а затим готово сто година доцније, кроз филм "Лептирица" Ђорђа Кадијевића, на неки начин обликовао слику вампира у популарној култури Србије и Југославије. Дакле, вампир Сава је свакако значајан и присутан у српској култури, макар био он и "само" замишљени књижевни лик. Оно што је пресудно јесте да је С.С. фиктиван, књижевни лик, за разлику од двојице документованих "вампира" из Медвеђе и Кисилева.

У даљој презентацији везе између Саве и Зарожја чини се да је циљ аутора једнако усмерен у правцу прекидања икаквих веза Ваљева са С.С.. Након увода у ком се објашњава постојање веровања да је С.С. постојао пре Глишићеве приповетке, следи и повезивање његовог лика са објектом који се налази на сеоској територији – воденицом. Воденица је у овом случају кључни мотив јер се, како ћемо касније видети, око ње "све врти". Она је не само кључни мотив презентације, већ за Зарошане представља и крунски доказ који говори у прилог томе да је вампир Сава културни посед овог села, и никог другог: "Ова воденица...се налази у близини капеле у засеоку Вујетици. Припада селу Зарожју и општини Бајина Башта. Дакле: да се расветли незнање за сва времена – Не припада месту Градац и општини Ваљево!!!" (ibid.). Занимљиво је да аутори – иако тврде да је Глишићева прича настала на основама већ постојећег веровања о Сави Савановићу – ипак као кључни елемент доказивања "аутентичности" места, користе цитате из приче "После деведест година" пре него наратив прича које се преносе "са колена на колена", као што је то случај кад је реч о, на пример, Кисилеву али и већини других места у Србији.³⁰ Било како било, аутори интернет странице завршавају срдачним позивом у посету и напоменом да се понесе бар неки чен белог лука (традиционална заштита од вампира). Из понуђеног описа очигледан је,

³⁰ Након ове тврдње следи одломак из Глишићеве приповетке који "доказује" повезаност лика Саве Савановића са поменутом воденицом: "Одиста је страшна та гудура где је воденица зарошка. С једне стране густа шума, и дању је мрачно у њој, а камоли ноћу. С друге стране кршеви и стене, све неке окапине, чини ти се сад ће се сурвати доле. Речица се вијуга испод оне стране где је шума, па гдешто хучи преко широких плоча стрмо у вирове, гдешто завија између стена крупних као плашће. Воденица је баш под једном таким стеном, припрта као ластино гнездо уз њу."

дакле, нестручан и неразрађен приступ потенцијалном вампирском туризму, који је праћен снажном борбом за идентитет, односно, борбом против дефинисања С.С. као становника неке друге општине или села, а најмање града Ваљева.

Као одговор на употребу Глишићевог дела као доказа о томе да је Сава Савановић Зарошанин, Владимир Кривошејев, председник удружења "Ваљево за вас", наводи да је крај приче Глишић сместио у село Зарожје, (само) једно од села на планини Повлен, које чини део комплекса Ваљевских планина. Исти извор наводи и да је мит о Сави Савановићу део културног идентитета не само села Зарожје већ и многих села ваљевског краја: "Дуж реке Градац, на територији општине Мионица, општине Осечина, Општине Љубовија...". Кривошејев прихвата чињеницу да је Глишић поменуо у својој причи само Зарожје али наводи да је то село поменуто само на крају приче, у завршном делу.³¹ На овакве коментаре мештани Зарожја одговорили су констатацијом да би, уколико је Сава Савановић био Ваљевчанин, онда и у Глишићевом делу он био приказан као становник Ваљева, а не Зарожја (ibid.).

Без обзира на то што је план организације "Ваљево за вас" можда разрађенији од планова мештана Зарожје, становницима овог села наруку иде чињеница да они, поред имена села поменутог у Глишићевој причи, као и легенде наводно старије од наведене приче, у свом поседу имају и трећи врло важан елемент. Наиме, воденица, тј. "Савина воденица", налази се у близини села Зарожје, стојећи као сведок прошлог времена и, према мишљењу становника Зарожја, као сведок дешавања које је описао Глишић. Јасно је да без воденице, као кључног објекта туристичке понуде, Зарожје нема начна да повеже овог вампира са селом, осим кроз одломке из приче. Јасно је да ће мало ко доћи у туристичку посету селу које се помиње у некој причи или филму, а да притом нема никаквих физичких елемената који повезују туристички наратив и идентитет села.³² Требало је, дакле, ситуацију хитно и драстично побољшати како би се искористила медијска заинтересованост за читаву причу о Сави.

³¹ www.youtube.com/watch?v=3Y0YuCdK0BE

³² Овде је битно истаћи да фамозна "Савина воденица" представља пандан Дракулином замку, будући да сам објекат нема није заиста повезан са "вампиром Савом" првенствено због тога што овај не постоји, друго, јер је воденица о којој се данас прича изграђена на месту старе воденице те свакако не сеже у Глишићево, а камоли Савино време. Зарошани су потом истицали да је на месту новије воденице сниман филм "Лептирица", што је аутор филма, Ђорђе Кадиевић, у својим интервјуима демантовао. Интервју је могуће пронаћи на: <http://cultofghoul.blogspot.com/2010/03/intervju-sa-djordjem-kadijvicem.html>.

Миодраг Вујетић, председник Месне задруге Зарожје, најавио је да су планови за обнову воденице и аутопута готови. Као део понуде, Вујетић наводи и адаптацију старе школе коју би могли користити млађи посетиоци или "извиђачи", док би одрасли туристи, па чак и они који село посећују с породицом, могли наћи приватни смештај у некој од кућа у Зарожју. Нажалост, и поред тога што су, уз помоћ општине Бајина Башта, изграђена три километра аутопута, Вујетићеве планове је, крајем новембра 2012. године, осујетила чињеница да се воденица обрушила. Ово не треба да чуди јер је било питање дана када ће се стара и запуштена воденица обрушити. "А свраћали нам посетиоци с разних страна у село целог лета и јесени, посебно у време 'Дринске регате', питали где је вампирова воденица, како да сиђу до ње. Мене срамота, не знам шта да им кажем. Како људима рећи да је срушена, да нема шта да виде – жали се Огњен Вујетић из Зарожја, један од зачетника идеје да село од приче о вампиру направи туристички бренд."³³

Мање од две недеље након што је објављена вест да се кров воденице урушио, општином Бајина Башта и читавом Србијом проширила се вест – вратио се Сава Савановић! Повод за ширење оваквих вести била је изјава локалне управе која је, након рушења крова, изјавила да је због поменутих околности, "Сава врло љут", те да "тражи ново место да се скраси."³⁴ Један од испитаника је својим одговор указао на однос села према вампиру Сави: "Комшија као комшија, одржаваш везу са њим, као и са кошуљом" (ibid.). Други испитаник је нагласио да ће присуство страних новинара можда помоћи да се за село Зарожје чује и изван граница Србије. Управо тако је и било: захваљујући овим догађајима, шира јавност у Србији, Европи па и у Америци, чула је за повратак чувеног вампира Саве. Западни медији преносили су да у Србији влада хаос, а да су становници поменутог села у великом страху од повратка ове крвопије.³⁵ Ипак, у Зарожју је владала прилично другачија атмосфера. Одсуство страха и доза хумора у исказима мештана овог села јасно су указивали на осмишљен маркетиншки трик села Зарожје који би урушавање "Савиног дома" искористио као повод за ширење прича о повратку вампира. Чак и да није реч о маркетиншком трику, сасвим је сигурно да селом нису владали "страх и паника", како су то преносили светски медији. Приче о повратку вампира су, са економског становишта, имале неславан епилог по Зарошане. Попут вести о првим регистрованим вампирима у Србији у 18. веку, које су обишле (западни) свет, вест о повратку вампира у мало

³³ <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Srusila-se-vodenica-vampira-Save.sr.html>

³⁴ <http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/501.html>

³⁵ <http://abcnews.go.com/International/vampire-threat-terrorizes-serbian-village/story?id=17831327>

село Зарожје у Србији је изазвала одређено интересовање. Међутим, ово интересовање није било довољно да привуче инвеститоре који би у ове пројекте могли уложити, те је читава прича остављена.

Епилог

Ситуација данас делује теже него икад будући да село није успело да добије подршку државних институција. Године 2012, дневне новине *Блиц* су навеле да Туристичка организација Србије не подржава иницијативу Зарожја. Портпаролка ГОС-а, Данијела Влатковић, каже да: "не верују да би ова врста митологије требало да буде коришћена у званичној туристичкој промоцији". Дакле, Туристичка организација Србије ипак није званично подржала иницијативу Зарошана о млину Саве Савановића као центру туристичке понуде.³⁶ Да ствар буде гора, те године ни сами Зарошани нису успели да реализују сопствене планове, што услед економских проблема, што због одуства међусобног договора. Нажалост, до данас се, више од годину дана након урушавања крова воденице и објаве планова за санацију штета, као и изградње нове инфраструктуре, ништа није значајно променило и село Зарожје још чека повратак Саве или неког другог ко би реализовао цео пројекат. Нажалост, Сава Савановић, вампир из Зарожја, остаће бескућник све док се не реши његово стамбено питање.

Маркетиншки трик број 3

Цип, ракија, и венци од белог лука на "Савиним стазама" Агенција "Каспер травел" – Ваљевски округ

Док је Ваљево било на удару критике Српске православне цркве и Зарожја, а Зарожје битку водило са реализацијом пројеката обнове воденице и адаптације и уређења смештаја за туристе, у једначину звану "ко има права да покрене вампирски туризам у Србији", умешала се и трећа страна – приватна туристичка агенција. Туристичка агенција "Каспер", са седиштем у Ваљеву, преузела је иницијативу и осмислила туристички концепт у чијем се центру такође налази Сава Савановић. Можда би било боље рећи да је агенција Каспер не само осмислила, већ убрзо и реализовала, читав концепт.³⁷ Председник агенције, Томислав Митровић,

³⁶ <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/357442/Strani-novinari-u-postojbini-Save-Savanovica-Kako-srpsko-selo-zaradjuje-na-legendi-o-vampiru>

³⁷ "ПЕТАК – долазак у Ваљево. Смештај у Етно село Пауне, 8 км од Ваљева или пансион Бубица. Вечера и дружење (ДОМАЋА КУХИЊА КОЈУ СПРЕМА

2010. године је у неколико новинских интервјуа нагласио припрему концепта обиласка лепота ваљевског краја у ком би "вођа пута" био нико други до Сава Савановић. Митровић је више пута нагласио да његова турнеја, тј. викенд туризам који је осмислио, не представља промоцију вампиризма нити "влашке магије", већ да је пре реч о једној духовито "упакованој" целини. Он је у својим интервјуима за дневне листове *Данас* (ibid.) и *Блиц* своју идеју представио на следећи начин: **Дан један:** "Чим стигну, гости добију венац добродошлице око врата као на Хавајима, али од белог лука. За добродошлицу се пије и 'Савин еликсир живота...'. Наравно, реч је о домаћој ракији с додатком лековитих травки чија рецептура остаје тајна. Смештај је у етноселу 'Сокак светог Саве' у Паунама где госте чекају специјалитети из Савине кухиње као што су 'огл у имаплућ 100 одсто' или 'лавре ријаарте'³⁸. Рецептура је такође тајна, али с обзиром на количину белог лука, та храна делује антистресно..."³⁹ **Дан два:** "У суботу се обилази воденица на Градцу где је снимана 'Лептирица'... Вечера је резервисана за антистрес вежбе у кафани 'Ми нисмо анђели' и за прагње, аутентични специјалитет од безглаве митске животиње која живи само у овим крајевима". **Дан три:** "Антистрес викенд са Савом" наставља се у недељу у Петничкој пећини где се гости могу опробати и у омиљеној дисциплини најпознатијег вампира, летењу попут слепих мишева. "Наравно, реч је о малом спелеолошком тренингу, својеврсној варијанти банци-цампа, где су гости обезбеђени појасевима, ужадима и осталом опремом спелеолога. Након тога следи возња циповима на Повлену, 'Савиним стазама'" (ibid.).

САВА – не реците то никоме). СУБОТА – Доручак Одлазак у Петничку пећину, ГДЕ САВА САВАНОВИЋ ЧУВА ЗАЛИХЕ ХРАНЕ. Ручак у Коњичком клубу Дегурић (јахање у кањону реке Градац) 7км од Ваљева. Обилазак старих воденица у којима САВА САВАНОВИЋ ПРОВОДИ ВРЕМЕ. Повратак у Ваљево (посета Музеју и Муселимовом конаку). Шетња по старој чаршији Тешњар (где је сниман филм Ивкова слава) И ГДЕ СУ СЕ САВА И ИВКО ДРУЖИЛИ. Вечера и слободно вече за дружење по Ваљевским кафићима, ПОСЛЕ ПОНОЋИ НА ЧАШИЦУ РАЗГОВОРА СА ВАМПИРОМ САВОМ САВАНОВИЋ У КАФЕ МИ НИСМО АНЂЕЛИ. НЕДЕЉА – доручак Полазак на Повлен (1301м) свраћање у манастир Лелић. Ручак на Повлену (шетња, фотографисање) ОБИЛАЗАК МЕСТА ГДЕ ЈЕ ПОСЛЕДЊИ ПУТ ФОТОГРАФИСАН САВА, ТУ СЕ ФОТОГРАФУ ГУБИ СВАКИ ТРАГ. Ручак на Повлену (пикник). Повратак за Ваљево, АКО НИСТЕ ВИДЕЛИ САВУ МОЖДА ЋЕ ДОЋИ ДА СЕ ПОЗДРАВИ СА ВАМА...А МОЖДА ЈЕ ОН БИО ПРЕРУШЕН У ВАШЕГ ВОДИЧА... Крај програма." http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/terazije/antistres_vikend_sa_savom_savanovicem.14.html?news_id=193321

³⁸ Пренесено у оригиналу.

³⁹ <http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/197791/Antistres-vikend-s-vampirom>

Прво што можемо уочити јесте то да се у наведеним описима активности, предвиђених за "викенд са Савном Савановићем", сам Сава Савановић врло мало помиње. "Савин еликсир живота", и "Савине стазе" служе само да ублаже јасно уочљиву чињеницу да овај викенд тешко да нуди ишта везано за "лик и дело" српског вампира или било шта вампирско. Остали елементи попут "специјалитета од безглаве митске животиње", или "омиљене дисциплине најпознатијег вампира" стоје само као апсурдне духовите одреднице у менију активности које нису везане за мотив вампиризма ни историјски, ни културно, па ни географски. Једина одредница, она географска, која повезује Саву Савановића и ову турнеју, јесте посета воденици, "Савиној кући". Из наведеног није најјасније ни да ли се ради о истој воденици коју, као своју, штите мештани Зарожја, а која је, колико ми је познато, данас у поседу породице Јагодић. О овој воденици Митровић подробније говори у другом интервјуу за дневни лист *Данас*: "Посећује се и воденица у кањону реке Градац. То је стара воденица која има воденичара, он физички личи на Саву, и прича туристима своје догодовштине. Пре њега је ту био воденичар који се стварно звао Сава, умро је пре две-три године..."⁴⁰ Ни из овог исказа није јасно да ли је то иста воденица коју мештани села Зарожје неуспешно покушавају да обнове или је то, пак, само једна од неколико старих воденица на које се може наићи у ваљевском крају, посебно на реци Градац. Ако се осврнемо на мотиве инкорпорираних у понуду ове туристичке организације, јасно је да врло битан елемент наратива понуде чини хумор. Међутим, у овом случају хумор постаје у апсурд: Сава Савановић, познати вампир, "куваће за госте", "показаће им своје залихе хране", "попиће пиће са њима" и "упознаће их са својим 'пријатељем' Ивком".

Ако је С.С. вампир, а јесте, притом имајући у виду то да се вампири хране крвљу, несрећне туристе чека врло неугодно изненађење уколико пробају Савину кухињу или нађу његове залихе хране. Апсурд се наставља кроз идеју да би С.С. сео са туристима на пиће или их упознао са Ивком, фиктивним ликом из приче Стевана Сремца "Ивкова слава". Наведено је неспојиво само ако сагледавамо ову туру као праву "вампирску" туру налик дракулијанском моделу, што овде заиста није случај. Поред употребе имена С.С., на вампризам – и то онај обликован од стране западних књижевних аутора – упућује још само употреба мотива слепих мишева ("летеће попут слепих мишева") који су неспојиви како са народним веровањима у вампире на овим просторима, тако и са самом Глишићевом причом у којој се тај мотив не појављује. Јасно је, дакле, да је мотив вампира Саве, и вампиризма уопште, оскудно искоришћен, те

⁴⁰ http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/terazije/antistres_vikend_sa_savom_savanovicem.14.html?news_id=1933

да је то бочни, а не заиста централни мотив туре. Ако, с друге стране, употребу хумора у демистификацији овог књижевног вампира посматрамо као маркетиншки потез, постаје јасније зашто је баш овај мотив употребљен. Ослањањем на хумор, мотив је демистификован и огољен од својих суштинских (негативних) вампирских елемената, те је представљен не као вампир који је некада наводно харао ваљевским крајем, већ као Сава Савановић, доброћудни повратник, домаћин.

Анализа три начина коришћења мотива вампира Саве Савановића као туристичког потенцијала

Организација "Ваљево за вас" је искористила С.С. као (успели) маркетиншки трик, скрећући пажњу на широку туристичку понуду ваљевског краја. Иако се одустало од коришћења овог мотива након протеста СПЦ, па и села Зарожје, туризам у Ваљеву свакако није био на губитку будући да овај крај поседује низ других елемената потребних за успешну туристичку понуду. Не рачунајући посету простору везаном за Саву Савановића, Туристичка организација Ваљева обједињује: град Ваљево као културни и историјски центар, музеј, манастире, цркве и друге верске споменике, затим природу, изворе и реке, просторе за спорт и рекреацију, и, наравно, хотеле и смештај предвиђен за туристе. Као веза између вампиризма и Ваљевског округа послужила је чињеница да је Милован Глишић био Ваљевчанин. Поред ове, Ваљево нема директне везе са вампиризмом, те је тешко замислити како би неко осмислио и оправдао такву понуду, рецимо, у "Ваљеву за вас" или у некој другој туристичкој агенцији. Другим речима, Сава Савановић и његово вампирско порекло врло су добро послужили ваљевском крају за повећање туристичког тј. економског потенцијала, док је избегнута инкорпорација вампиризма у идентитет Општине.

Агенција "Каспер травел" отишла је корак даље од организације "Ваљево за вас", те је, и поред сукоба Ваљева, Зарожја, организације "Ваљево за вас" и Српске православне цркве, у својој понуди искористила мотив Саве Савановића, притом без последица. Поменути странама у сукобу ова агенција је вероватно промакла јер се она налази у приватном сектору, тј. у питању је фирма а не страна која се идентификује са вампиром или бори за право на вампира.

"Каспер травел" користи мотив вампира пре у склопу духовитог наратива који укључује вампиризам као бочни мотив, не користећи се дракулијанским сценаријом. Поменута агенција је кроз употребу хумора демистификовала вампирски идентитет Саве Савановића те га претворила у доброћудног домаћина из ваљевског краја. Сава је тако остао мотив чи-

тавог краја и маскота туристичке понуде која по својој природи не припада вампирском туризму али који – у односу на конвенционалне нарративе домаћих туристичких организација – барем на први поглед, одликује специфична црта (вампиризма).

На овај начин, "Каспер травел" је такође у дело успешно спровео маркетиншки трик а да притом није упао у "клопку" вампирског туризма који, као што смо видели на примеру Румуније, може имати и негативне, како идентитетске, тако и економске, последице.

У три наведена примера, приступ села Зарожје најприближнији је вампирском туризму. Овај пример уједно је и најзанимљивији за примену антрополошке анализе будући да кроз њега можемо сагледати мотиве за прихватање вампиризма као локалног културно-историјског спецификаума, али и начин на који се то чини. За разлику од Кисиљева и Медвеђе, Зарожје идентитет села и његових становника повезује са Савом Савановићем, и то на историјско-културном нивоу (Сава је наводно део старијих народних предања која су послужила као инспирација за Глишићеву приповетку) и на географском нивоу (Зарожје је село у ком живи С.С.). Поред ова два аспекта повезаности Зарожја и Саве као вампира из народног предања и Глишићеве приповетке, у Зарожју се налази и позната воденица, место које обједињује фиктивну у материјалну везу села и Саве Савановића. За разлику ваљевског краја, који има ширу туристичку понуду али и институције које је подржавају, без Саве Савановића, Зарожје нема понуду која би била толико широка да самостално може привући туристе.⁴¹ Отуда је и разумљиво зашто су Зарошани толико жустро реаговали на идеју Саве као потенцијалног симбола Ваљева. Уколико би Ваљево "присвојило" мотив Саве, Зарожје би изгубило свој ексклузивни културни (вампирски) идентитет, а уколико и не би изгубило тај идентитет, свакако би изгубило јединствено право на вампирски туризам у том крају. У сличној економској и демографској ситуацији налазе се и села Медвеђа и Кисиљево. Који је то чинилац који је окренуо село Зарожје према прихватању везе са (славним) локалним вампиром (а не, попут друга два села, негирању те везе)?

Да бисмо разумели однос Зарошана према вампиру Сави, нужно је сагледати слику овог краја у самој приповеци, тј. нужно је саглеати начин на који ју је Глишић својевремено описао. Захваљујући примерима Ки-

⁴¹ Поред "Савине воденице", Зарошани наводе и (уклету) "Савину стену", потом крајолик са природним феноменима налин на "Ђавољу варош", али и цркву у којој се наводно причестила босанска војска уочи Косовске битке 1389. Ово су само неки од примера понуде околине села Зарожје који једноставно не поседују потенцијал да привуку посетиоце уколико не постоји нешто специфично би одликовало село, као што је то присуство, на пример, чувеног вампира.

силева и Медвеђе, јасно је да је прошлост моћан чинилац конструкције идентитета, до те мере да понекад представља трауму друштвеног сећања будући да може променити начин на који себе видимо или на начин који нас други виде. У случају два поменута села, реактивација сећања на вампире пробудила су деценијама, ако не вековима, стару болну тачку сећања на везу ових села и вампира. Оба села су кривицу за данашње идентитетско, а тиме и социјално, стање у селу пронашла у нежељеној, али изгледа нераскидивој, вези са мрачном прошлошћу. У селу Зарожје је ситуација потпуно обрнута.

Миодраг Вујетић, тада члан месне канцеларије у Зарожју, октобра 2008. године, у интервјуу за дневни лист *Политика*, говорио је о демографском и економском стању у селу: "Зарожје је у време Милована Глишића и легендарног Саве Савановића било невелико село, а данас је то мало насеље крај пута од Бајине Баште ка Ваљеву преко Дебелог брда, кад се код Гњиле Присеке пође макадамским путем ка Варди и Косјерићу. Мештани гаје малине, секу шуму, обрађују дрво, боре се да опстану у овом забаченом крају. Неретко, одлазе и у свет. Кажу да село има 300 га-старбајтера и да су сви на раду у Швајцарској."⁴² У наставку, Вујетић додаје: "Село је некад имало много више домаћинстава, а сада је остарело, млади, као и свуда, чим стасају одлазе у градове. Сеоска школа има свега неколико ђака. Ипак, мит о вампиру Сави Савановићу и даље опстаје, баш као и оронула воденица у дубодolini око изворишта Рогачице."⁴³ Две године касније, у новинском интервјуу за *Вечерње новости*, исти испитаник је о свом селу из Глишићевог времена говорио као о насељу које је "богу иза ногу", односно, као о заосталом и изолованом месту које су настањивали "припрости али доброћудни" сељани. У наративу Вујетићевих прича, евидентно је да се садашње лоше стање села гради управо у односу на прошлост која је нешто боља, барем што се демографије места тиче, а да је Глишићева прича, па чак и вампир Сава, једна од веза између "оног" времена, када је у селу било више живота, и туробне садашњости у којој село умире. Истини за вољу, јасно је да је у сећању Зарошана Сава више продукт Глишићеве приче и производ времена које одражава него што је "прави вампир" попут, на пример, Арнаута Павла или Петра Благојевића. Отуд, можемо разумети и због чега Зарошани оберучке прихватају вампира Саву а, на пример, Кисилјани одбацују сваку везу са својим вампиром. За Зарошане, Сава је само објекат преко ког се врши комуникација, а не демон о ком се заиста размишља као о пошасту. Ако сагледамо начин на који Зарошани користе Саву Савановића, уочићемо

⁴² <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Sava-Savanovic-josh-cheka-da-postane-brend.lt.html>

⁴³ Ибид

да се кроз помене С.С. говори о проблемима села у прошлости и садашњости, те да се на тај начин, прво – изражава протест против стања у селу (и држави), и друго – остварује идентитетска веза са ликом из чувене Глишићеве приче и култним Кадијевићевим филмом страве, а не са вампиром, демоном. Одатле произилази и измишљање везе између воденица, пећина, или стена и Саве Савановића, вампира који постоји само у свету фикције.

У другој новинарској причи, пронашао сам нешто више података о поменутој Савиној "кући", воденици која је данас у власништву породице Јагодић. "Јагодића воденица, као једна од пет некадашњих подно изворишта Рогачице, од давнина је мљела жито. Најдуже је опстала, али је зуб времена учинио своје. И сада, кад попут какве дрвене утваре, чами у мрачној дубодolini, изазива знатижељу, док мит о вампиру не нестаје... Зарожје, иначе, има 290 домаћинстава, али заселак Јагодићи само двадесетак: у последњих неколико деценија из њега се одселило 12 породица. Школа сеоска је уређена, али без ђака. Вампир-туризам био би шанса да село не нестане".⁴⁴ И прича о воденици открива проблем који Зарожје има, а то је одумирање села.

Ако сагледамо ове исказе, закључићемо да се, поред мотива вампира, утваре, Саве Савановића и воденице, откривају и одређени елементи који нам могу помоћи да разумемо узрок повампирења Саве Савановића. Наиме, посматрајући наратив исказа, најучљивије су опозиције: некад : данас (сад), млади : стари, велико село : мало насеље, село: град.

Поменуте опозиције просто одишу носталгијом за прошлим временима, временима када је по селима било људи који су гарантовали "живот" села, док смањење становника, из генерације у генерацију, означава процес "умирања села". Не можемо а да не приметимо да смо много сличних ситуација затицали за време теренских истраживања по селима источне Србије. Наиме, сећам се да смо тражили испитанике по селима у којима је живело између 6 и 30 становника. У овим селима, просек година је често износио 75 година па и више, док су млађи житељи заправо били њихови потомци који су из већих градова долазили родбини у посету. Овакво стање није специфичност села источне Србије. Посебно у малим, старим и забаченим селима Србије, овај процес је још учљивији. Село Зарожје је, дакле, само један у низу сличних примера. Чини се да житељима села Сава Савановић важан из два разлога.

Прво, Сава Савановић, Глишићев вампир, представља везу са прошлошћу у којој је Зарожје имало већу популацију и када се назирала боља будућност. С друге стране, за разлику од Зарожја у прошлости које је

⁴⁴ <http://www.glassrpske.com/plus/putovanja/Plac-za-obnovu-vodnice-vampira-Save/lat/131872.html>

имало становништво али не и економски потенцијал, који би значајно и просперитет за село, а тиме и нови идентитет, данашње село има дефицит у популацији а тиме и времену које је селу остало, али има и јаку везу са Зарожјанима и њиховим потомцима у иностранству који одржавају везе са породицама и представљају извесну сигурност у економском смилу. Може се рећи да, у извесном смислу, идеја о комеричизацији Саве Савановића представља нову шансу да се Зарошани из села и иностранства међусобно повежу и удахну селу "нови живот".

Друго, "оживљавање" Саве Савановића путем обнове воденице и урбанизовања околине села, становницима села је дало нову наду у бољу будућност – пре свега економску, а затим и демографску. Оживљавање С.С. је, рекло би се, оживљавање села. Будући је Ваљево један од градова у које млади одлазе у потрази за бољим животом, опозиција село : град је у овом случају истовремено и опозиција између Зарожја и Ваљева. Уколико би Ваљево присвојило Саву Савановића, Зарожје би изгубило велики потенцијал који лежи у вампирском туризму, као и шансу да се наметне као простор за живот који има подједнаке шансе колико и град да буде просперитетан. Побољшање економског потенцијала вероватно би ублажило одсељавање младих из села, а можда и довело до повратка гастарбајтера, па и страних инвеститора. Ово би био један од примера употребе одређених мотива из унутрашњег друштвеног контекста, оних који одражавају друштвене потребе које се само манифестују употребом различитих симболичких облика.⁴⁵ Отуд вероватно и потиче снажна жеља житеља Зарожја да Савина воденица поново заживи, воденица која је "одвајкада" мрела за све житеље Зарожја и околине. С друге стране, ако је моја претпоставка о повезаности културе памћења, идентитета, села Зарожје и Саве Савановића исправна, разумљиво је зашто житељи села толико бурно реагују онда када општина Ваљево, њене туристичке организације или агенције помињу употребу мотива вампира или воденице.

Завршавајући овај део рада, навешћу цитат једног старог становника забаченог села у врховима планина књажевачке општине: "Момче, овде нема више људи, а кад нема више људи нема више ни вампира". Верујем да ова реченица, у случају Зарожја може бити протумачена у нешто другачијем светлу од оног на који је испитаник мислио, те да, у случају овог села, ново присуство, нови живот једног локалног, макар и књижевног или филмског вампира, буди наду у оживљавање или опстанак Зарожја, села које, као и многа друга у Србији – умире.

⁴⁵ За више информација о употреби мотива вампира, канибала и "злих бића" као објеката унутардруштвене комуникације консултовати Ковачевић (2008).

Завршна разматрања

Кисилево и Медвеђа јесу два места чија су имена дубоко урезана у историју европске културе страха. Захваљујући научним извештајима о вампирizmu у овим местима, вести о вампирима су преплавиле Европу, а Петар Благојевић и Арнаут Павле постали су први вампири у Европи (и свету?) чије је име забележено. И поред свог потенцијала, ниједно од ова два места није покренуло иницијативу за покретање пројекта вампирског туризма, па чак ни онда када се показало да су село Зарожје и општина Ваљево на само корак од организовања туристичке понуде која би могла имати снажан економски потенцијал. Како се показало, мештани ових села носе извесну трауму сећања на вампире, сматрајући да повезаност села и ових демона утиче на начин на који их други доживљавају, што се одражава и на живот у селу. Ова села, као и многа друга села у Србији, одликује осипање становништва и постепено одумирање. У контексту у ком су негативни природни прираштај и миграције узели маха, за сељане Медвеђе и Кисилева мотив вампира представља снажну идентитетску "антирекламу". У два поменута случаја, јасно је да економска страна експлоатације вампира кроз туризам јесте мање важна од одстрањивања мотива у потпуности, зарад промене идентитета села и њихових становника. Ово не треба да чуди ако имамо на уму то да је Румунија – у тренутку када ова држава покушава Европи да докаже да негује традицију модерне европске државе а не дракулијанске, вампирске, тоталитарне творевине – упркос томе што је била свесна огромног економског/туристичког потенцијала који би експлоатација мотива Дракуле могла створити, ипак одустала од институционализоване експлоатације овог мотива која би могла имати широке идентитетске последице,

У Србији постоје три различите стране које су у једном тренутку покушале да присвоје мотив локалног вампира и уклопе га у туристичку понуду.

Ваљевска туристичка организација "Ваљево за вас", мотив Саве Савановића, лика из приповетке Ваљевчанина Глишића, користила је као маркетиншки трик, тј. као мотив који ће скренути пажњу на разноврсне потенцијале туристичке понуде Ваљевског округа. Након протеста Српске православне цркве против употребе овог мотива, представници "Ваљева за вас" су демантовали да је лик вампира Саве заиста требало да постане симбол града Ваљева. Истицано је да се пре радило о духовитој употреби овог мотива на једном сајму туризма, те да се вампирizam у будућности неће повезивати са Ваљевом. Лик Саве Савановића је, дакле, коришћен у маркетиншке сврхе како би се остварила економска добит а

не како би се установила идентитетска повезаност.⁴⁶ У овом случају можемо рећи да није било речи о правом вампирском туризму.

У другом случају, агенција "Каспер травел" се послужила другачијом врстом маркетиншког трика. Постојећу туристичку понуду, по елементима сличну другим, већ постојећим, понудама, учинила је специфичном, дајући јој облик искарикираног вампирског туризма. Јасно је да је мотив Глишићевог књижевног, али и Кадијевићевог филмског, вампира овде уметнут само као детаљ који привлачи пажњу, а не као централни мотив. И у овом случају, коришћен је хумор како би се лик Саве Савановића приказао у потпуно другачијем светлу од оног што он представља – зло, демона, убицу и крвопију. И у овом случају, није се радило о повезивању лика и дела вампира Саве Савановића са идентитетом ваљевског краја, већ о његовом коришћењу зарад пословне, односно економске добити.⁴⁷ Ни у овом случају се не може говорити о вампирском туризму дракулијанског модела будући да одабрани мотиви нису у вези ни са причом "После деведест година", ни са филмом "Лептирица", а понајмање са народним веровањима у вампире.

Случај села Зарожје говори о односу социоекономског контекста и идентитета села. За разлику од Румуније, али и Ваљева, ово село се бори да докаже своју идентитетску повезаност са вампиром. Становници овог села такође покушавају да докажу да само они имају право на (економски) суживот с Савом Савановићем. Чини се да је вампир Сава, као књижевни лик, повезиван са временом када је ово село било насељеније. Сава из филма "Лептирица" доживљава нови талас популарности међу генерацијама које живе један век након што је Глишић написао своју причу. У новијем контексту, чини се да је Сава део идентитета села због тога што – будући да је у Србији познат као књижевни и филмски "јунак" – поседује економски потенцијал који селу можда може помоћи да побољша "имиџ": да побољша, пре свега, начин на који га посматрају други, а тиме и они који су село напустили тражећи бољи живот у већим градовима или у иностранству. Вампир Сава носи економски потенцијал, али је он прихваћен и као идентитетски чинилац будући да само унија Саве и Зарожја гарантује житељима села право на његово коришћење. Побољшање слике села, те економски/туристички потенцијал који овај туризам носи за житеље села, из ове перспективе сагледано, представља могућ-

⁴⁶ Хумор је кључан у начину на који су Ваљевчани користили "вампира" као бочни мотив који је на забаван начин демистификован а елементи зла и вампиризма одстрањени.

⁴⁷ Поменута употреба хумора и апсурда у презентацији туре, јасно говори о томе како је вампир маргинализован, тј. употребљен као маскота једне поприлично уобичајене организације локалног туризма, а као не суштина туре.

ност да се млади задрже у селу, те да се можда и они који су село напустили услед недостатка просперитета – врате и "оживе" село. У случају Зарожја, може се говорити о "туризму Саве Савановића", иако је ова понуда, у односу на дракулијанску, мање "вамписка", језива и мрачна, а више духовита и домаћинска. Читав наратив о зарошком вампирском туризму говори о томе да село не преза од прихватања овог (у другим селима негативно обележеног) вампирског идентитета и економског потенцијала који он носи, све како би се прекинуло расељавање становништва а тиме и "смрт села". У том светлу, село Зарожје јесте пример жртвовања постојећег идентитета зарад не само економске добити, већ и просперитета села.

У случају организација "Ваљево за вас" и агенције "Каспер травел", јасно је да се маркетиншка/економска добит налази на првом месту. Како би наставила успешно да води православни туризам, организација "Ваљево за вас" је морала да одбаци мотив вампира јер би се међусобно потирање ова два одразило и идентитетски и економски. Одузевши му све елементе вампиризма, "Каспер травел" је заправо само искористио мотив С.С., на тај начин готово стварајући нови бренд који с "напознатијим српским вампиром" дели искључиво име. За разлику од Кисилјева и Медвеђе, који, покушавајући да спасу село од изумирања, негирају своју везу са вампирима, Зарожје, кроз употребу мотива вампира, покушава да повеже туризам који би ојачао економију села и тако стимулисао људе да не напуштају овај крај, а оне који су га већ напустили, да се врате. У оба случаја, економија се чини секундарном у односу на реконструкцију идентитета који за циљ има репопулацију и просперитет села.

Можемо претпоставити да би развој вампирског туризма у Србији, било локалног, било глобалног значаја, могао имати позитивне економске последице. Ипак, могуће је и да би се веза Србије и вампира сагледала у новом негативном, савременом контексту, те да би – налик на слику деветнаестовековне Србије као дела Оријента – мотив вампиризма био повезан са крвавим грађанским ратовима на овим просторима, са "традицијом тоталитарних система" и "диктатора крвопија", што би за државу свакако имало негативне идентитетске (политичке) последице које је, жртвујући овај вид туризма, Румунија избегла.

Међутим, ово не мора бити правило. Откад је у Србији "идеолошки туризам", карактеристичан за периоде комунизма/социјализма, готово нестао, неке од традиционалних верских и културних институција и приватни сектор преузели су на себе део понуде која одражава верски, културни али и политички карактер ових простора и нашег народа. С једне стране, ту је Српска православна црква која подржава туризам који приказује православно и средњовековно наслеђе, док се, с друге стране, појављују туристичке туре инспирисане сликом ових простора на Западу

"мрачних деведесетих", чиме не указују на лош, већ на другачији, нови, позитиван идентитет данашњег српског народа.

У том смислу, уколико већ постоје туре "Успон и пад Милошевића", "Пронађите (Ратка) Младића"⁴⁸, или "Поп-арт турнеја Радована Караџића",⁴⁹ здраворазумно је очекивати нову туристичку понуду у којој би можда управо вампири служили промовисању понуде која обједињава мрачну прошлост и домаћинску садашњост Србије.

Литература:

- Вукановић, Татомир. 2001. *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохију*, Београд: ВИЗ.
- Глишић, Милован. 1998. "После деведесет година", У *Приче о вампирима*, (ур.) Ана Радин. Просвета: Београд.
- Banić Grubišić, Ana. 2009. "Drakula kao kulturni konstrukt u turističkoj ponudi Rumunije", *Etnološko-antropološke sveske* (14).
- Dali, Dado. 2002. *Vampires Do Exist*. Booktango.
- Jenkins, Mark Collins. 2010. *Vampire forensics: uncovering the origins of an enduring legend*. Washington D.C: National Geographic Society.
- Караџић, Вук. 1964. *Вукови записи*. Београд: Иницијал СКЗ.
- Ковачевић, Иван. 2008. "Страх и паника: социолошка прича о шабачким канибалима", у (ур.) Иван Ковачевић, Иван Ђорђевић и Бојан Жикић *Страх и култура*, 5-67. Београд: Српски генеалогски центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Марјановић, Весна и Дејан Стоилковић. 2012. *Живи покојник*. Београд: Службени гласник.
- Mekneli Rejmond i Floresku Radu. *U potrazi za Drakulom*. TISA 2006
- Миљковић-Матић, Јелена. 2012. "Једна могућа промена у културном идентитету Србије (Први конгрес вештица у Великом Градишту)". *Антропологија*, 1: 145-157.
- Muresan, Alexandra and Karen A. Smith. 1998. Dracula's castle in Transylvania: Conflc-ting heritage marketing strategies, *International Journal of Heritage Studies*, 4(2): 73-85.
- Light, Duncan. 2010. *The Dracula Dilemma: Tourism, Identity and the State in Romania*, Ashgate Publishing Company.
- Ruickbie, Leo, 2012. Vampire Autopsies, *Fortean Times* 288.

⁴⁸ <http://www.svet.rs/travel/vampiri-tito-novak-i-radovan-karadzic-dovode-turiste-u-srbiju>

⁴⁹ <http://www.belgradevc.com/blog/pop-art-radovan-the-tour>

Hovi, Touma. 2014. The Use of History in Dracula Tourism in Romania *Folklore* 57: 65-78.

Чажкановић, Веселин. 1994. *Стара српска религија и митологија*. Београд: Српска књижевна задруга.

Шаровић, Марија. 2008. *Метаморфозе вампира*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Електронски извори:

<http://www.academia.edu><http://www.belgradefvc.com>

<http://www.svet.rs><http://www.youtube.com>

<http://www.romaniatourism.com><http://www.blic.rs>

<http://www.politika.rs><http://www.24sata.info>

<http://www.kurir-info.rs>

<http://www.rts.rs>

<http://www.danas.rs>

<http://www.zarozje.com>

<http://www.abcnews.go.com>

<http://www.kasper-ravel.com>

<http://www.glassrpske.com>

Primljeno: 7.9.2014.

Prihvaćeno: 27.2.2015.

Danilo Trbojević

AN ANALYSIS OF POSITIVE AND NEGATIVE RELATIONS TOWARD THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE GEOGRAPHIC, HISTORICAL AND IDENTITY LINKS TO THE MOTIF OF THE VAMPIRE IN SERBIA

We are witnesses of the worldwide phenomenon of the exploitation of not only the character of "Count Dracula" but also the motif of vampirism in general, both in popular literature and cinema, but also in the form of museums or tourist tours. Certain parts of the world are forerunners in the context of "vampire tourism" because they are culturally and geographically linked to belief in vampires or had local vampires who became world famous throughout history. Aside from Romania which cashed in on its Dracula myth a long time ago, Serbia has great potential to realize an especially attractive offer of vampire to-

urism. Namely, there is an almost thousand-year old tradition of belief in vampires in Serbia, and the western literary and later cinematic vampire (including Stoker's Dracula) came into being thanks to cases of vampirism noted in Serbia in the 18th century. This paper deals with the ways in which different interest groups approach the idea of commercializing both nationally popular and internationally famous vampires in Serbia. The aim of this paper is to give an analysis of the positive and negative attitudes toward the use of the motif of the "local vampire" which the residents and representatives of three villages and one town displayed in the media. The analysis of these initiatives encompasses the dispute between Valjevo and Zarožje over the use of "Sava Savanović" as their own, and the attitudes of the villages of Kisiljevo and Medveđa which have attempted to erase "local vampires" from the collective memory and identity of the villages. In both cases – the positive and the negative attitudes towards the identity connection with "local vampires", I have attempted to determine the influence of the socio-economic context and migrations on the attitudes and initiatives supported by these locales.

Key words: Dracula tourism, vampire tourism, Sava Savanović, Petar Blagojević, Arnaut Pavle, Zarožje, Kisiljevo, Medveđa, identity, economy.